

16. Коломоєць Т., Колпаков В. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України»: навчальна лекція. К.: Ін Юре, 2014. 240 с.
17. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ: загальна частина / Ю. Римаренко, Є. Моїсєєв, В. Олефір та ін. К.: КНТ, 2008. 816 с.
18. Авер'янов В. Утвердження принципу верховенства права у новій доктрині українського адміністративного права. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2006. № 11 (61). С. 57–63.
19. Коломоєць Т. Адміністративне право України: підручник. К.: Істина, 2012. 528 с.
20. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т. Коломоєць, В. Колпакова. К.: Ін Юре, 2014. 520 с.
21. Болокан І. Предмет адміністративного права: питання трансформації в доктринальних підходах. Вісник Херсонського державного університету. Вип. 6. Том 2. 2016. С. 42–46.
22. Курс адміністративного права: підручник / В. Колпаков, О. Кузьменко, І. Пастух, В. Сущенко та ін. / за ред. В. Коваленка. К.: Юрінком-Інтер, 2012. 808 с.
23. Дараганова Н. Адміністративне право України: навчальний посібник. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2013. 272 с.
24. Колпаков В. Адміністративно-правові відносини: поняття та види. Юридичний електронний науковий журнал. 2013. № 1. С. 101–105.

УДК 347.44

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕЖІ, СПОСОБИ ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА САМОЗАХИСТ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIMITS, WAYS AND CONDITIONS FOR THE EXERCISE OF THE CITIZENS' RIGHT TO SELF-DEFENSE

Журавель О.А.,

*аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та змісту адміністративно-правового механізму реалізації громадянами права на самозахист. Крізь призму адміністративного права визначено межі реалізації права громадян на самозахист. Виділено дві групи способів реалізації громадянами права на самозахист та з'ясовано їхній зміст. Особу увагу приділено умовам реалізації громадянами права на самозахист.

Ключові слова: самозахист, реалізація, противоправні посягання, захист прав та свобод, суспільно небезпечний замах, припинення посягання, форми, способи, межі, умови самозахисту.

Статья посвящена выяснению сущности и содержания административно-правового механизма реализации гражданами права на самозащиту. Через призму административного права определены границы реализации права граждан на самозащиту. Выделены две группы способов реализации гражданами права на самозащиту и выяснено их содержание. Особое внимание уделено условиям реализации гражданами права на самозащиту.

Ключевые слова: самозащита, реализация, противоправные посягательства, защита прав и свобод, общественно опасное покушение, прекращение посягательства, формы, способы, пределы, условия самозащиты.

The article is devoted to the clarification of the essence and content of the administrative and legal mechanism of citizens' right to self-defense. Through the prism of administrative law, the limits of realization of the right of citizens to self-defense are determined. There are two groups of methods of self-defense, aimed at ensuring the inviolability of subjective law and the termination of the offense. Particular attention is paid to the conditions for the realization of the right of self-defense by citizens.

Key words: self-defense, realization, illegal encroachment, protection of rights and freedoms, socially dangerous attempt, cessation of encroachment, forms, methods, limits, conditions of self-defense.

Постановка проблеми. Важливим конституційним правом громадян, закріпленим і гарантованим Конституцією України, є право на самозахист, що виражається в можливості кожного «будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (ч. 5 ст. 55 Конституції). Ця норма співвідноситься з положенням Підсумкового документа Віденської зустрічі представників держав-учасників наради з безпеки і співробітництва в Європі про необхідність поважати право кожного захищати свої права і свободи [1, с. 15]. Конституційне право на самозахист є підставою, умовою фактичної діяльності людини із самозахисту прав, свобод і законних інтересів. Оскільки воно визнане світовою спільнотою і належить до категорії фундаментальних прав і свобод, його тлумачення теоретично повинно мати універсальний характер. Проте під впливом різних чинників у тлумаченні терміна «самозахист» виникають розбіжності, кількість яких у практиці судових органів дозволяє констатувати відсутність єдиного підходу до визначення обсягу і змісту даного поняття різними

національними правозахисними структурами, що диктує необхідність уніфікації таких підходів; потреба в самозахисті виникає не тільки через соціальні причини (конфліктні ситуації в суспільстві), таке право може бути затребуваним і в ситуаціях «конфлікту» людини і сил природи, що набуває актуальності в сучасній юриспруденції.

З огляду на те, що Конституція України закріпила положення щодо можливості кожного захищати свої права і свободи будь-якими не забороненими законом способами, процес самозахисту повинен відповідати вимогам законності, а для цього необхідно визначити межі самозахисту й умови його правомірності.

Стан опрацювання. На жаль, доводиться констатувати, що правовий захист людини викликає небезпідставне занепокоєння не лише в керівництва держави, а й у широкого наукового та громадського загалу. Названій проблемі присвячено багато наукових праць В. Авер'янова, С. Алфьорова, І. Арістової, О. Бандурки, А. Берлача, Ю. Битяка, В. Білоуса, І. Бородіна, М. Вербенського, І. Голосніченка, В. Грохольського, С. Гусарова, П. Діхтієвсько-

го, Є. Додіна, Р. Калюжного, С. Ківалова, В. Коваленка, А. Комзюка, В. Колпакова, О. Комісарова, О. Копана, М. Корнієнко, В. Курила, Є. Курінного, М. Курка, К. Левченко, Д. Лук'яня, В. Олефіра, О. Остапенка, В. Петкова, С. Петкова, А. Подоляки, Т. Проценка, О. Рябченко, С. Стеценка, М. Стрельбицького, В. Шкарупи та багатьох інших вчених.

У вітчизняному законодавстві самостійному захисту прав і свобод, за якого сама особа визначає спосіб і порядок їх забезпечення, відводиться більше ніж другорядна роль, і в юридичній літературі більшою мірою досліджуються такі форми захисту, як судова й адміністративна. Проте наявні проблеми у функціонуванні механізму захисту прав особистості, нездатність держави в деяких випадках захистити її інтереси потребують розширення правових засобів реалізації конституційного права людини на захист її прав і свобод.

Мета статті полягає у визначенні адміністративно-правових меж, способів та умов реалізації права громадян на самозахист.

Виклад основного матеріалу. Реалізація конституційного права людини на самозахист прав і свобод нерозривно пов'язана з пошуком відповідей на такі запитання:

1) як визначити можливість використання в конкретній ситуації того чи іншого способу самозахисту суб'єктивного права або свободи?

2) які межі дій (бездіяльності), спрямованих на самозахист певного права або свободи?

3) як співвідноситься поняття «самозахист» із суміжними з ним правовими категоріями (наприклад, із самоуправством)?

Для того, щоб відповісти на ці запитання, насамперед варто зупинитися на характерних ознаках права на самозахист, які досить вдало окреслює О. Антонюк, а саме:

1) воно надає особі можливість самостійно здійснювати захист без звертання до юрисдикційного органу (що не виключає можливість товариської допомоги та сприяння органів, які не вирішують справу по суті);

2) це право виникає в разі порушення чи створення реальної загрози порушення прав або інтересів;

3) це право може реалізуватися за допомогою заходів, які відповідають загальним або спеціальним критеріям правомірності, що відрізняє самозахист від самоуправства, коли діють із порушенням встановленого порядку;

4) воно є цільовим правом і здійснюється з метою попередження, припинення порушення права або ліквідації наслідків порушення, що відрізняє самозахист від самоусуду, спрямованого на покарання [2, с. 26].

Дане право можна віднести до категорії особистих, бо воно безпосередньо пов'язане із захистом порушених прав і свобод. Такі дії ґрунтуються на одному з історично перших інстинктів людини – інстинкті самозбереження. Все це дозволяє стверджувати, що право на самозахист – природне право людини як біологічної істоти, і необхідність реалізації цього права визначається умовами існування людини в природному середовищі. Підтвердження цьому можна знайти в ст. 21 Конституції України: «Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [3]. У зв'язку із цим право на самозахист відноситься до розряду основних невідчужуваних конституційних прав і свобод.

Навіть більше, за ч. 2 ст. 27 Конституції України кожному надається право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [3]. Тобто державний захист не виключає самостійних активних дій кожного щодо захисту прав всіма способами, не забороненими законом. Інакше кажучи, державне схвалення права на самозахист виражається вже в самому факті її нормативної регламентації. Однак конкретний процедурний порядок здійснення права на самозахист законодавством не встановлений, також не визначений і перелік способів самозахисту, і це, можливо, правильно, бо

віднесення дій до числа способів має визначатися, виходячи з наявності або відсутності в діях особи, що захищає своє право, ознак, властивих самозахисту.

Особливість права на самозахист полягає в тому, що таке право взаємодіє з іншими правами, передбаченими Конституцією України, як-от право на життя, здоров'я, честь, гідність, безпеку тощо.

Загалом самозахист варто розглядати як дії (бездіяльність), не заборонені законом, що здійснюються самостійно у відповідь на порушення прав і спрямовані на попередження, припинення порушень суб'єктивних прав особи, реалізація яких сприяє набуттю (досягненню) охоронюваних законом інтересів, за умови неперевищення встановлених законом меж [4, с. 30].

Оскільки застосування самозахисту є правом, а не обов'язком особи, яка її застосовує, таке право не повинно суперечити вимогам закону, має об'єктивно впливати на порушника права або реалізувати охоронюваний законом інтерес, за умови дотримання принципу «пропорційності». Самозахист як дія (бездіяльність) особи є одним із видів такої форми реалізації права, як використання (здійснення) суб'єктивного права.

З огляду на це, сутність самозахисту як однієї з форм реалізації відповідного права полягає в нижчезазначеному:

– по-перше, самозахист здійснюється шляхом використання норм права у формі реалізації права та вказує на необхідність дотримання правових норм під час його здійснення;

– по-друге, самозахист як спосіб використання права є способом впливу на поведінку того чи іншого суб'єкта, до якого застосовується самозахист, тобто є своєрідним інструментом;

– по-третє, застосування самозахисту як одного з видів захисту так само має на меті задоволення охоронюваних законом інтересів суб'єкта, який його застосовує;

– по-четверте, акт самозахисту загалом, незалежно від галузі права, відповідає всім ознакам використання норм права як однієї з форм її реалізації.

Важливим питанням у реалізації права будь-якої людини на самозахист є додержання необхідних меж самозахисту, що варто вважати продовженням принципу правомірності, адже перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне завдання тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж самозахисту призводить до кримінальної відповідальності лише у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом України [5]. Водночас не буде вважатися перевищенням меж необхідної оборони і не матиме наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку завдано тому, хто посягає.

В адміністративному законодавстві (як і в кримінальному) застосовуються необхідна оборона та крайня необхідність. Так, не є адміністративним правопорушенням дія, яка, хоч і передбачена законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо завдана шкода менш значна, ніж відвернена шкода (ст. 18 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)) [6]. Також не є адміністративним правопорушенням дія, яка, хоч і передбачена законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані необхідної оборони, тобто для

захисту державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом завдання тому, хто посягає, шкоди, якщо водночас не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 19 КУпАП) [6].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом. У ч. 2 цієї ж статті зазначено, що провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності і застосування уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів адміністративного впливу в межах їхньої компетенції, відповідно до закону [6].

Межі реалізації права на самозахист можуть визначатися залежно від суб'єктного складу правовідносин, термінів здійснення суб'єктивних прав, правил допустимості способів їхньої реалізації й інших критеріїв. За суб'єктивним складом межі реалізації права на самозахист визначаються в рамках дієздатності уповноваженої особи, її представника, а в іноді і компетенцією державних органів і посадових осіб, що діють в їхніх інтересах [7, с. 229].

Варто визначити чіткі критерії меж категорії «самозахист права» і відокремлення її від суміжних правових понять, як-от «зловживання правом», «самоуправство» тощо.

Наступним складним питанням, що потребує вирішення, є вибір способів самозахисту прав і свобод. Важливо зазначити, що такий захист може здійснюватися для забезпечення недоторканності суб'єктивного права та припинення правопорушення з боку порушника, наприклад, органу державної влади (його посадової особи).

Можна виділити дві групи способів самозахисту, спрямованих на забезпечення недоторканності суб'єктивного права та припинення правопорушення.

До першої групи можна, зокрема, віднести вимоги припинити дії, якими порушується право або створюється загроза його порушення (наприклад, вимога припинити незаконну спробу посадових осіб вилучити документи або устаткування). Такий спосіб самозахисту являє собою активні дії уповноваженої особи, що спрямовані на недопущення порушення прав, якщо наявна реальна загроза такого порушення. Ці дії можуть бути спрямовані на захист права власності й інших прав (наприклад, шляхом створення перешкод у разі спроби незаконного вилучення майна, обмеження доступу до приміщень і земельних ділянок, інформації, що містить комерційну таємницю суб'єкта господарювання).

До другої групи способів самозахисту в розглядуваних відносинах можна віднести невиконання незаконних вимог органів державної влади (посадових осіб). На можливість невиконання незаконних вимог органів державної влади як способу самозахисту побічно вказують декілька чинних норм, серед яких і ст. 19 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [8, с. 68–71].

Отже, здійснення права на самозахист реалізується різними способами, залежно від ситуації, що склалася, та інтересів особистості [9].

Залежно від кількості суб'єктів, що беруть участь у процесі самостійного захисту своїх прав і свобод, прийнято виділяти дві форми реалізації права на самозахист: індивідуальну і колективну. За таким критерієм учені умовно поділяють можливих суб'єктів самозахисту на три групи: способи, які можуть бути використані тільки в індивідуальній формі (право не свідчити проти себе і своїх близьких, необхідна оборона); способи, які можна застосувати тільки в колективній формі (мітинги, походи, демонстрації, страйки, об'єднання); способи, які можуть бути використані і в індивідуальній, і в колективній формі (звернення, пікетування, крайня необхідність) [10, с. 155–156].

Індивідуальна форма застосовується, коли людина самостійно реалізує своє право на самозахист, без об'єднання з іншими особами (наприклад, необхідна оборона або індивідуальне звернення, публічний виступ тощо).

Колективна форма самозахисту – це діяльність декількох осіб, що об'єдналися для самостійного захисту своїх прав. Причини, за якими громадяни об'єднують зусилля для захисту своїх прав, можуть бути різними, наприклад, поодинокі люди не можуть забезпечити захист якогось права (трудова праця) або спільні зусилля приведуть до більш ефективного і швидкого захисту порушеного права. Колективною формою самозахисту прав, свобод і законних інтересів є страйки, мітинги, ходи, пікетування, колективні звернення та позови тощо [11, с. 11].

Право на самозахист може здійснюватися також у «правовій» і «неправовій» формах. Перша передбачає реалізацію даного права за правовими приписами, встановленими законодавством. «Неправова» форма заснована на принципі «дозволено все, що не заборонено законом». До цієї форми належать дії громадян, спрямовані насамперед на охорону їхнього права (встановлення сигналізації, решіток на вікнах, використання різних систем безпеки тощо) і захист вже порушеного (наприклад, голодування, перекриття магістралей тощо).

Отже, правова природа самозахисту полягає в тому, що: по-перше, суб'єкт даного права суттєво відрізняється від суб'єктів здійснення судової й адміністративної форм захисту (він не наділений владними повноваженнями); по-друге, особа, яка здійснює самозахист, діє в особливій ситуації (обмежений час для оцінки обстановки й ухвалення рішення, необхідно покладатися тільки на власні сили, обмежений вибір засобів захисту, психічне і нервово збудження), що заважає ухваленню адекватного рішення; по-третє, закон не передбачає для самозахисту спеціальних дій фактичного характеру; по-четверте, особа, яка здійснює самозахист, використовує тільки власні сили і засоби або тільки юридичні засоби без звернення до компетентних органів.

Із зазначеного можна зробити висновок, що право особистості на самозахист реалізується безпосередньо, без звернення до спеціально уповноваженого органу та/або до посадової особи. Це особлива форма реалізації права, сутність якої виражається в тому, що коли правові норми, що закріплюють право особистості, не передбачають для його реалізації правозастосовчої діяльності, то особистість діє самостійно, за визначених умов дотримується процедури, встановленої законом. Під час здійснення даного права особа сама визначає порядок такої реалізації і діє відповідно.

У процедурному плані реалізація права на самозахист відрізняється низкою специфічних рис: 1) у даному процесі бере участь особистість, а не спеціально уповноважений орган; 2) спеціальна процедура реалізації відсутня, і в кожному конкретному разі особистість самостійно визначає порядок реалізації свого права, з огляду на власні інтереси і можливості, або дотримується процедури, встановленої законом; 3) відсутній акт застосування права, який індивідуалізує норму права щодо конкретної особи; 4) особистість сама визначає обсяг реалізації свого права і в будь-який момент може відмовитися від неї.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє виділити такі умови правомірності самозахисту:

1) очевидна соціальна шкідливість посягання на права і свободи особи, яка змушена вдатися до самозахисту, або загроза такої шкідливості, тобто діяння, яке спричиняє необхідність в самозахисті, призводить до небажаних змін у суспільних відносинах;

2) наявність самого посягання або його загрози. Самозахист можливий, якщо посягання вже почалося, а держава в особі уповноважених органів ще адекватно не прореагувало на порушення або загрозу порушення прав і свобод особи;

3) самозахист можливий лише тільки від реального посягання, а не уявного. За уявності посягання на права і свободи відсутнє реальне посягання, тобто особа помилково припускає його наявність. У такому разі самозахист не може бути визнаний правомірним, а отже, людина може бути притягнута до юридичної відповідальності (наприклад, за самоуправство);

4) самостійний захист особою її прав, свобод і законних інтересів від незаконного порушення або загрози порушення (від посягання). Неправомірним має визнаватися самозахист від законних дій зацікавлених суб'єктів, а також коли особа навмисно викликала посягання на його права, свободи та законні інтереси;

5) самозахист буде правомірним, якщо в результаті його здійснення завдається шкода тільки тому, хто по-

сягає на права, свободи і законні інтереси, а не іншим особам;

б) відповідність самозахисту характеру і ступеню соціальної шкідливості посягання. Шкода, завдана реалізацією права на самозахист, повинна відповідати реальній або потенційній шкоді, завданій порушенням. Отже, шкода від самозахисту повинна бути сумірною порушенню або загрози порушення права.

Межі, способи й умови є важливими елементами адміністративно-правового механізму реалізації особою її права на самозахист. Проблема вибору найбільш адекватного способу самозахисту відповідних прав наразі стоїть досить гостро, що спричиняє необхідність дотримання принципу всебічності і повноти захисту порушеного права, а також можливості досягнення цілей захисту використанням такого способу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Українське релігієзнавство. Тематичний випуск: «Мораль. Релігія. Освіта». 2005. № 4. С. 15.
2. Антоноук О. Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів. Підприємництво, господарство і право. 2003. № 6. С. 25–29.
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (з змінами та доповненнями).
4. Григоров А. Самозащита: понятие и признаки. Государство и право: вопросы теории и практики: вестник костромского государственного технологического университета. 2011. № 1. С. 30–34.
5. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. Офіційний вісник України. 2001. № 21. Ст. 920.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073–X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
7. Меркурьев В. Защита жизни человека и его безопасного существования: моногр.; Российская криминологическая ассоциация. М., 2006. 448 с.
8. Крупка Ю. Самозахист як спосіб захисту прав суб'єктів господарювання. Вісник Університету «Україна». 2010. № 1. С. 68–71.
9. Белянская О. Право личности на самозащиту: формы и процедура реализации. URL: <http://rep.barsu.by/handle/handle/314>.
10. Ростовщиков И., Усанова В. Право человека на самозащиту: история и современность: моногр. Волгоград: ГОУ ВПО ВАГС, 2005. 280 с.
11. Зайцева Е. Коллективные формы реализации и защиты основных прав и свобод граждан: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1993. 19 с.

УДК 342.951

КОРУПЦІЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ

CORRUPTION IN THE ORGANS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE: NOTIONS, SIGNS

Іванець М.Г.,

здобувач

Міжрегіональної Академії управління персоналом

Статтю присвячено обґрунтуванню концептуальних положень щодо питання визначення корупції в органах прокуратури. Досліджено сутність поняття «корупція» і виявлено її ознаки. Проаналізовано наявні підходи до запобігання і протидії корупції.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, прокуратура, прокурор, орган прокуратури.

Статья посвящена обоснованию концептуальных положений по вопросу определения коррупции в органах прокуратуры. Исследована сущность понятия «коррупция» и определены её признаки. Проанализированы существующие подходы к предотвращению коррупции и противодействию ей.

Ключевые слова: коррупция, предотвращение коррупции, прокуратура, прокурор, орган прокуратуры.

The article is devoted to the substantiation of conceptual provisions on the issue of corruption in prosecutors' offices. The essence of the notion "corruption" is investigated and its features are revealed. The existing approaches to the prevention and counteraction of corruption are analyzed.

Key words: corruption, prevention of corruption, prosecutor's office, prosecutor.

Постановка проблеми. Аналіз публікацій, присвячених боротьбі з корупцією в органах прокуратури, засвідчує досить поверхневе розуміння цього явища науковцями і його трактування зазвичай як перегляд функціонального змісту діяльності цього органу, а також теоретичних напрацювань системи заходів, які повинні зменшити рівень корупції. Буквальний переклад терміна «корупція» з латини означає «псування» чого-небудь. Недарма цей тер-

мін поширився в термінологічному обігу юристів, правоохоронців, у державній сфері та серед звичайних людей. Псування державного механізму або правоохоронної системи має руйнівні наслідки для держави, яка скочується до рівня співіснування людей для наживи та домінування над іншими людьми. Сучасна демократична та розвинута держава не може собі дозволити перебувати в режимі співіснування та терпимості із цим явищем. Кожен орган